

»Det uhyggelige«

Mathias F. Clasen

Denne artikel, skrevet i 2002, blev i en af forfatteren ændret og forkortet udgave trykt som kronik i Berlingske Tidende d. 22. december 2002 under titlen »Julegys«. Mathias F. Clasen (f. 1978) er forfatter til *Drager, damer & dæmoner* – en guide til Dennis Jürgensens univers (*Tellerup, 2002*) samt *Homo Timidus* – om gys og gru, med fokus på danske horrorforfattere (*Tellerup, 2004*), og læser engelsk og videnskabsstudier ved Aarhus Universitet.

Horror, gys, skrækromantik, thriller, dark fantasy ... disse betegnelser, og flere endda, dækker over fiktion som er uhyggelig. »Der kommer en gyser i fjerneren i aften«, eller »Jeg har lige læst den fede horrorroman«. Vi holder vist alle sammen af lidt gys nu og da, men nogle af os kan godt lide at blive rigtig skræmt en gang i mellem. Og det kan jo virke absurd. For er verden da ikke foruroligende nok i forvejen?

Ofte bruges »gys« synonymt med »horror«, og hvis man af en eller anden grund synes at »gys« lyder lidt for poppet, teenagey eller underlødigt, kan man kalde det »thriller« eller »suspense«. Det er tilsyneladende mere accepteret, måske fordi det lugter lidt af krimi, og krimi lugter lidt af længere uddannelse, lørdag aften, Rød Orlik og lænestol.

Imidlertid bør gys og horror ikke bruges synonymt. Gys på engelsk er *thriller*, og horror på dansk er *rædsel*. Gys indfanger den lystfølelse, man i visse tilfælde kan forbinde med skræmmende fiktion. Et eksempel vil illustrere forskellen: »Han gyste da hun berørte ham« og »Han følte rædsel da hun berørte ham«.

Men for lige at blive enige om, hvad vi diskuterer: Horror betegner den genre af fiktion, der tilstræber at skræmme læseren/lytteren/tilskueren. Film som *Psycho* og *The Exorcist* er horrorfilm, og bøger som *Rosemary's Baby* og *The Shining* er horrorromaner. En grundlæggende distinktion ligger mellem overnaturlig og ikke-overnaturlig horror – dvs. mellem den horror, der beskæftiger sig med eller indeholder overnaturlige fænomener, og den horror, der på naturalistisk-mimetisk vis søger at overholde alment accepterede naturvidenskabelige love og årsagssammenhænge. Overnaturlig horror går intentionelt mod den empiriske virkelighed og introducerer typisk et irreelt element som fx et spøgelse eller en vampyr.

Ordet gys indfanger som nævnt den pirrende dimension, der kan ligge i at blive skræmt af et fiktivt scenari. Man kunne foreslå, at gys kun bruges om den skrækfiktion, der både skræmmer og pirrer – *Dracula*, for eksempel – mens horror betegner den virkeligt skræmmende fiktion. *The Exorcist*, for eksempel; den er der sgu ikke meget skæg ved, det er ren horror. Ren rædsel. Nu er det naturligvis forskelligt, hvad vi »virkelig« skræmmes af: en film om edderkopper rammer givetvis ikke alle lige hårdt, og en bog om sadistisk tortur vil ikke partout regnes for horror. Nogle synes at tanken om mænd med lange frakker og klistrede bolsjer i lommerne er langt mere skræmmende end tanken om frådende monstre. Andre synes at jamrende gengangere er mere uhyggelige end minusser på kontoudtoget. Så måske ville en mere frugtbar skelnen mellem

gys og horror ligge i at bruge det første om ikke-overnaturlig, uhyggelig fiktion - og det andet om den overnaturlige.

I nyere tid er skræk på bog eller film blevet særdeles populært. I starten af 50erne var horror på tegneserie særdeles populært, men kritiske røsters hysteriske skrigeri fik sat en stopper for skræktegniserierne. Ca. tyve år senere, omkring 1970, starter en bølge i USA med bl.a. William »The Exorcist« Blatty og Ira »Rosemary's Baby« Levin og skyller over især det nordamerikanske kontinent, da en nyuddannet engelsklærer ved navn Stephen Edwin King får udgivet romanen *Carrie* i 1974.

Rædselsindustrien vokser og vokser og eksploderer for litteraturens vedkommende i USA sidst i 80erne. Vi mærker efterdønningerne på vores side af Atlanten, særligt fra starten af 90erne og frem. De mange horrorfilm fra Hollywood gør en vigtig indsats for at sprede gru i denne periode - fx *Silence of the Lambs* fra 1991.

En del danske forfattere griber bolden og skriver skrækhistorier. Mest markant er nok Dennis Jürgensen (f. 1961), som ellers hidtil har høstet popularitet med sine humoristiske børne- og ungdomsbøger. Bedst kendt er Jürgensen for bestselleren *Kærlighed ved første hik* fra 1981, men allerede i 1985 udkommer *Grønne øjne*, en horrornovellesamling. Jürgensen får blod på tanden og i pennen og skriver en stribe horrorromaner, bl.a. den omfattende tetralogi *Relief* fra 1993. Med splatter-/science fiction-romanen *Kadavermarch* (1991) opnår forfatteren et øjeblik herostratisk berømmelse da en børnebibliotekar offentligt tilkendegiver sin afsky og intention om at holde sit bibliotek frit for den slags.

Dennis Jürgensen har et indgående kendskab til sine genrer (fx horror, fantasy og science fiction) og bruger denne kendskab til at arbejde med genrerne. Langt det meste af Jürgensens produktion bryder i øvrigt realismens eller empiriens grænser - over 80% af de 44 børne-, ungdoms- og voksenbøger har spekulative elementer eller motiver.

Jürgensens bøger står snart sagt altid i intertekstuel dialog med andre værker, forfattere, traditioner eller populærkulturelle ikoner. *Kadavermarch* fx er en litterær pendant til George A. Romeros berømte zombietrilogi, som består af *Night of the Living Dead* (1968), *Dawn of the Dead* (1979) og *Day of the Dead* (1985). Og måske er horrorgenrens *auteurs* særligt flittige til at lade sig inspirere af hinanden - Romeros film er nemlig blevet til på baggrund af den legendariske horrorforfatter Richard Mathesons *I Am Legend* fra 1954.

Jürgensen bruger Romeros zombiemytologi til at skabe, hvad der er blevet kaldt den første danske splatterroman; med andre ord, en roman med stærkt udpenslet død og ødelæggelse; en roman hvor ét af forfatterens hovedmotiver er at chokere læseren og få denne til at væmmes. Men *Kadavermarch* har mere på dagsordenen, bl.a. kulturkritik og en spændende historie. Dette er i øvrigt endnu et karakteristika for det vidtspændende forfatterskab: at værkerne som regel er komplekse og fungerer på

flere planer. Tag fx *Et Grimm't eventyr* fra 1997, hvori tre kedelige kontormænd via en sindrig opfindelse sendes ind i Grimms eventyr for at redde nogle specialagenter. Kontormændene undergår en drastisk personlig forandring undervejs, muliggjort af biomaskinelt isenkram. Således formår romanen både at fortælle den opfindsomme historie samt at behandle den klassiske konflikt mellem rationel civilisation og dyrisk vildhed, splittelsen mellem det apollinske (beherskede) og det dionysiske (vildhed).

Eller tag det lille mesterværk *Monsteret i kælderen* (1993), der iflg. forfatteren er forsøg på at overføre et M. C. Escher-paradoks til bog. Resultatet er en ekstremt foruroligende historie om en lille dreng og/eller et monster, og romanen giver på én gang ingen mening og masser af mening. Et andet eksempel er den nyligt udkomne *Evighedens Port* (2002), som dels fortæller en forholdsvist konventionel fantasy/science fiction-historie, dels på det symbolske plan fortæller en empatisk og fascinerende udviklingshistorie.

Dennis Jürgensen er dog ikke den eneste danske horrorforfatter. Bjarne Dalsgaard Svendsen er aktuell med den fremragende *Khi-ritualet*, som gør brug af dels en meget direkte udpenslet, dels en mere underspillet psykologisk skræk; Bjarne Reuter har beskæftiget sig med genren i ungdomsbøgerne *7.A* og *Under kometens hale*; Steen Langstrup har opnået stor succes med overnaturlig horror i bl.a. *KAT*, *Fluernes hvisken* og *Forvandling*; Hanna Lützen har skrevet vampyrromanen *Vlad* og novellesamlingen *Rødt til en død årstid*; Annika von Holdt skriver Harlequin-horror i *Hjemsøgt* og *Nattetimen*; fantasyforfatteren Kenneth Bøgh Andersen har for nylig udgivet novellesamlingen *En rejse gennem natten*; Sara Skaarup debuterede tidligere på året med *Gåden i glasset*; Erwin Neutzsky-Wulff er svær at få styr på, men må ikke glemmes; den unge Jacob Hedegaard Pedersen debuterede skidt (med *Dyret - Apokalypser* i '95), men er kommet virkelig godt efter det med bl.a. *Den gamle biograf* - og Peter Mouritzen har skrevet en del af hvad han selv kalder »gys for børn«. Mouritzen er især interessant fordi han fostrer markante og iblandt polemiske meninger om gysets værdi som pædagogisk redskab: i en række essays (se bl.a. *Uskyldens Øjne*) argumenterer Mouritzen for gysets *nødvendighed*; gysets dannende og udviklende kræfter. Man er ikke et helt menneske før man fx ved hjælp af gysen har kastet lys over det mørke i sig selv. Via gysen - horror'en - kan man tilegne sig *den monstrøse erfaring*.

Især i tidligere tider havde uhyggelige sagn og historier nogle gange en mere dystre pædagogisk funktion, idet de kunne fungere som adfærdsregulerende advarsler til børn. »Der bor et monster i brønden« - sådan, tilsat lidt narrativt tingeltangel, kunne man forsøge at undgå at ens børn faldt i brønden. I dag ville man råbe *vanrøgt! overgreb!* og hidkalde de sociale myndigheder. Mange vil nok finde det forkert, hvis en forælder fortæller et barn at der bor et monster i brønden - selv hvis familien ikke har en brønd. Og på samme måde møder man af og til den holdning, at børn skal skærmes fra det uhyggelige, det skræmmende. Men her er det, at bl.a. Peter Mouritzen betoner netop

horrorgenrens terapeutiske potentiale. Argumentet er at man via fiktionen kan lære at beherske sin angst. At hvis man kan beherske en forestillet trussel, bliver man bedre til at beherske en egentlig trussel. (Men naturligvis er ikke alle horrorfiktioner velegnede som didaktisk eller udviklingsfordrende værktøj. Det er problemet ved at tale om genrer: en genre er pr. definition en grov generalisering, men man skal dælme passe på med at generalisere over en genre og fx sige, at science fiction foregår i fremtiden eller at horror altid er noget lort. Det passer nemlig ikke, men alligevel hører man ganske ofte uvidende generaliseringer som fx at fantasy er dumt fordi der ikke er nogen spilleregler, eller at krimi bare handler om at finde ud af hvem der gjorde det.)

Flere kritikere, særligt af den psykoanalytiske skole, betoner den seksuelle dimension, som skulle være gysets grundsten. Den danske kritiker Rikke Schubart skriver i *I lyst og død - fra Frankenstein til splatterfilm*: »gysets sanselige reaktion er ikke relateret til den angst vi føler, når vi er stillet over for en virkelig eller forestillet fare; den er derimod en lystfyldt angst forbundet med vores forbudte fantasier.«

Således lægger visse tilhængere af den psykoanalytiske skole stor vægt på de forbudte og/eller fortrængte lysters genkomst i horrorfiktionen, men Schubarts postulat er i hvert fald ikke noget jeg som horrorlæser kan genkende. For mig handler det om en slags adrenalinrush a la de såkaldte *extreme sports*. Bungeejump og den slags. Og det handler om det *storslåede* ved genren: det handler om store, universelle temaer, om liv eller død (eller noget midt i mellem), om ondskab og godhed. Om afsindige rædsler og trusler, om kamp og om lettelse når kampen er ovre. Og så handler det også om at genrens monstre er betydeligt mere interessante end varmeregninger og hverdagsindkøb. Nogle kalder det virkelighedsflugt, men jeg synes at virkelighedssøgen er mere rammende.

Og måske fordi horror, og i øvrigt de beslægtede genrer fantasy og science fiction, udgør alternative (anti-empiriske) virkeligheder, udpeges genrerne jævnligt som mål for hån og nedgørelse. I *Gads Litteraturlleksikon* kan man læse, at fantasylitteraturen gerne er »skrevet for børn eller unge, der medlevende bevæger sig ind i bøgernes kvasimytologiske verdener befolket af mærkelige væsener og kan ofte henregnes som triviallitteratur«. Og som svar på et spørgsmål om hvilken bog eller genre han havde mest imod, sagde kulturminister Brian Mikkelsen i december 2001 til Politiken, at han »bliver nødt til at sige science fiction. Det kan jeg simpelthen ikke få mig selv til at læse. Det siger mig intet, åbenbarer intet nyt for mig. Jeg får ikke noget ud af det.« (I samme interview, med overskriften »Den formidable Krag-biografi«, fortæller Mikkelsen at Jules Verne med bl.a. *En verdensomsejling under havet* var det første han læste, og at »Vernes fantasiverden opslugte mig totalt, og jeg læste siden hen mange af hans bøger.« Der er vist ingen

genrekyndige der vil løfte et øjenbryn, hvis jeg kalder Jules Verne for science fiction-genrens fader ...)

Den amerikanske science fiction-forfatter Theodore Sturgeon formulerede i 50'erne den såkaldte »Sturgeons Åbenbaring«, som observerer at ganske vist er 90% af science fiction noget bras, men 90% af *alting* er noget bras. Den bedste science fiktion er så god som den bedste litteratur produceret i nogen anden genre, sagde Sturgeon, og i øvrigt er de bedste 10% også de vigtigste. Det er disse 10% man bør koncentrere sig om.

Men ligesom de fantastiske genrer - horror, fantasy og science fiction - måske indbyder til fordomme, indbyder de også til fortolkning. Særligt horror og fantasy synes at have indbyggede muligheder for symbolhandlinger, og science fiction er helt oplagt at læse som kulturkritik eller -kommentar.

Måske er det grundet horror og fantasys irrelle elementer, at de indbyder til symbolsk læsning: I og med at elementer som fx fiskemonstre eller sort magi ikke eksisterer i virkeligheden, må de have en symbolsk betydning. Måske er det, især for horrors vedkommende genrelementernes semantiske ustabilitet, der fordrer fortolkning: Det semantiske koncept varulv, fx, refererer ikke til noget i den virkelige verden og må derfor have symbolsk betydning. Men inden det bliver for allegorisk, må vi huske på at den konkrete, umiddelbare handling er primær - *historien* kommer i første række!

Og noget af det bedste ved horror er at det er så forbandet spændende. Hvis fortællingen virker - hvis forfatteren kan sit kram - er man garanteret en vild rutsjebanetur. Det er endnu en af genrens attraktioner: at man lige bliver blæst igennem og er klar til at starte på en ny dag - en ny dag, som i kontrast måske *ikke* er så rædselsfuld, bogstaveligt talt.

Imidlertid er spørgsmålet om hvad der får folk til frivilligt at lade sig skræmme halvt fordærvet stadig ubesvaret. Måske svarer det blot til at strø godt med chili over sin pizza - jævnfør talemåden der går på at tilsætte tilværelsen krydderi.

Det er med andre ord en smagssag om man vil ha' horror eller ej. Til de skeptiske kan jeg kun sige: »Prøv det!«. Det kan være *hårrejsende* lækkert.